

PAVELDIMUMO IR APLINKOS VAIDMUO SUGEBĖJIMŲ FORMAVIMESI

I. ZAKSAS

Tarybų Sąjungos Komunistų partijos Programoje daug vietos skirta žmonių sugebėjimų problemai. Būsimos komunistinės visuomenės žmogus — tai visapusiškai išsivysčiusi asmenybė, kurioje harmoningai derinasi dvasinis turtingumas, moralinis tyrumas, fizinis tobulumas, geras meninis skonis ir kultūriniai įgūdžiai. Tik toks žmogus, dirbdamas pagal sugebėjimus, galės sukurti materialinių ir dvasinių gėrybių gausumą. Komunistų partija siekia, kad būtų sudarytos visos sąlygos asmeniniams kiekvieno žmogaus gabumams kuo geriausiai pasireikšti. Ryšium su tuo iškyla kaip labai aktuali problema — paveldimumo ir aplinkos vaidmuo sugebėjimų formavimesi. Nepaisant to, kad marksizmo klasikai davė teisingą šios problemos sprendimą, tolesnis problemos gvildenimas sukelia tarybinių mokslininkų tarpe nemaža diskusijų, skirtingų nuomonių. Šio straipsnio tikslas — prisidėti prie teisingo tos problemos aiškinimo.

I

Buržuazinėje sociologijoje jau nuo seno susiformavo dvi kryptys, skirtingai sprendžiančios klausimą apie paveldimumo ir aplinkos vaidmenį sugebėjimų formavimesi. Gausi buržuazinių sociologų šeima — rasistai, eugenikai, socialdarvinistai pripažįsta lemiamą paveldimumo reikšmę sugebėjimams, neigia arba menkina išorinės aplinkos vaidmenį. Išvados apie visagalintį paveldimumą priveda tuos buržuazinius sociologus prie reakcinių išvadų apie „žemesnių“ ir „aukštesnių“ rasių buvimą (rasistai), apie gabumų susikoncentravimą viršūniniuose sluoksniuose, išnaudotojų klasių atstovų tarpe (socialdarvinistai, eugenikai). Siekdami „pagrįsti žmonių giminę“, skatinti gabiųjų žmonių augimą, eugenikai siūlo apriboti negabiųjų žmonių dauginimąsi, sterilizuoti „nepilnaverčius“ ir sudaryti palankiausias sąlygas daugintis „pilnaverčiams“, gabiems žmonėms. Reakcinė tokių sociologinių mokymų esmė — ginti kapitalistinę santvarką, pateisinti kolonijinių tautų, kitų rasių žmonių engimą ir darbo žmonių išnaudojimą. Imperializmo laikotarpiu pažiūros, kurios absoliutizuoja paveldimumo reikšmę ir menkina visuomeninės aplinkos reikšmę gabumų formavimesi, vyrauja buržuazinėje sociologijoje.

Kada buržuazija buvo pažangi ir kovojo prieš feodalizmą, ji savo pažangių mąstytojų lūpomis skelbė pažiūras apie lemiamą aplinkos, auklėjimo vaidmenį žmogaus gabumų formavimesi. Ryškiausiai tas pažiūras išreiškė Helvecijus. XVIII a. prancūzų materialistas teigė, jog visi žmonės gimdami turi vienodus gabumus ir tik auklėjimas sukelia jų

skirtingumus. Helvecijaus ribotumas buvo ne tik tas, kad jis visiškai paneigė paveldimumo reikšmę gabumų formavimesi, bet ir tas, kad jis ribotai suprato aplinką. Anot prancūzų materialisto, aplinka apima sankaupą daiktų ir reiškinių, galinčių veikti žmogų: bičiuliai, aplinkiniai žmonės, perskaitytos knygos, atsitiktiniai įvykiai, valdymo forma. Iš visų šių veiksnių lemiami, anot Helvecijaus, yra valdymo forma, veikiantieji įstatymai.

Tik marksizmo klasikai teisingai išsprendė klausimą apie paveldimumo ir aplinkos vaidmenį gabumų formavimesi, teisingai išaiškino aplinkos sąvoką, išskeldami lemiamą gamybos būdo vaidmenį visuomenės vystymesi, lemiamą gamybinių santykių vaidmenį, palyginus su kitais visuomeniniais santykiais, parodė, kad gamybiniai santykiai sudaro tą bazę, kuri nulemia visuomeninę aplinką.

Marksizmo pradininkai pripažino gamtinių žmogaus ypatybių vaidmenį. „Žmogus,— rašė Marksas,— yra tiesiog *gamtinė būtybė*. Kaip gamtinė būtybė, be to gyvoji gamtinė būtybė, jis, iš vienos pusės, turi *gamtines jėgas, gyvybines jėgas*, yra *aktyvi gamtinė būtybė*; šios jėgos egzistuoja jame užuomazgy ir sugebėjimų pavidalu“¹.

Kalbėdamas apie darbo pasidalijimą manufaktūroje, Marksas rašė: „Įvairios operacijos, kurias pakaitomis atlieka prekių gamintojas ir kurios jo darbo procese susilieja į vieną visumą, reikalauja iš jo įvairių sugebėjimų. Vienu atveju jis turi išvystyti daugiau jėgos, kitu atveju — daugiau miklumo, trečiu — daugiau atidumo ir t. t., bet tas pats individas neturi visų šių savybių lygiu mastu. Po to, kai įvairios operacijos buvo atskirtos, kai jos pasidarė savarankiškos ir izoliuotos, darbininkai skirstomi, klasifikuojami ir grupuojami pagal jiems būdingus sugebėjimus. Tad... įgimtos darbininkų ypatybės sudaro tą dirvą, kurioje išauga darbo pasidalijimas“².

Pripažindami biologinių užuomazgų, paveldimumo vaidmenį, Marksas ir Engelsas pabrėžė lemiamą aplinkos vaidmenį gabumų formavimesi.

Socialinė aplinka, darbas turėjo lemiamą reikšmę specifinių žmogaus sugebėjimų *atsiradimui*. „Tik dėka darbo, dėka prisitaikymo prie vis naujų veiksmų, dėka perdavimo paveldėtinai tuo būdu pasiekto ypatingo raumenų, raiščių, o per ilgesnius laiko tarpus taip pat ir kaulų išlavėjimo, ir dėka vis naujo pritaikymo šių paveldėtinai perduodamų patobulėjimų naujiems, vis sudėtingesniems veiksams,— tiktai šito viso dėka žmogaus ranka pasiekė tokį aukštą tobulumo laipsnį, kad ji galėjo, tarsi burtų jėga, sukurti Rafaelio paveikslus, Torvaldseno statulas, Paganinio muziką“³.

Gamybos procesas turi lemiamą reikšmę sugebėjimų vystyme. Marksas yra nurodęs, kad individas gamybos procese vysto savo gabumus. „Darbas pirmiausia yra procesas, vykstant tarp žmogaus ir gamtos, procesas, kuriame žmogus savo paties veikla tarpininkauja medžiagų apykaitai tarp savęs ir gamtos, ją reguliuoja ir kontroliuoja. Gamtos medžiagos atžvilgiu jis pats veikia kaip gamtos jėga. Norėdamas pasisavinti gamtos medžiagą tam tikra forma, tinkama jo paties gyvenimui, jis paleidžia veikti savo kūnui priklausančias prigimties jėgas: rankas ir kojas, galvą ir pirštus. Sitokių būdu veikdamas išorinę gamtą ir ją keisdamas, jis tuo pačiu metu keičia ir savąją prigimtį. Jis išvystė pastarojoje slypinčius sugebėjimus“⁴.

Marksizmo klasikai taip pat iškėlė socialinės aplinkos, visuomeninės santvarkos vaidmenį gabumams vystytis, parodė žalojantį kapitalizmo

¹ K. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 631.

² K. Marksas, Kapitalas, t. I, V., 1957, p. 313.

³ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. II, V., 1950, p. 69.

⁴ K. Marksas, Kapitalas, t. I, p. 162.

vaidmenį žmonių psichikos formavimesi, numatė palankiausias galimybes, kurias atveria socialistinė santvarka, vystant visapusiškus žmogaus sugebėjimus.

II

Tarybiniai psichologai tvirtai laikosi marksistinių pozicijų. Remdamiesi marksizmo klasikų mintimis, jie mėgina spręsti sudėtingą problemą, susijusią su aplinkos ir paveldimumo vaidmeniu sugebėjimų formavimesi. Tarybinio psichologijos mokslo atstovų tarpe išryškėjo skirtingos pažiūros, gvildenant šią problemą.

Atskiri tarybiniai psichologai pripažįsta pačių sugebėjimų paveldimumą (neneigdami lemiamo aplinkos vaidmens sugebėjimų formavimesi). Pavyzdžiui, A. Kovaliovas ir V. Miasiščevas teigia, kad neklaidinga apibūdinti sugebėjimus kaip įgimtų ir įgytų žmogaus savybių kompleksą, užtikrinančių jam galimybę žymiai našiau veikti, palyginus su vidutiniu žmogumi⁵. Minėti autoriai polemizuoja su tais tarybiniais psichologais, kurie aiškina, jog įgimtos užuomazgos yra tik anatominės-fiziologinės sugebėjimų prielaidos arba sąlygos, ir neigia, jog užuomazgose esti ir psichinių savybių. Jų nuomone, jeigu mes žiūrėsime į užuomazgas kaip į sugebėjimų anatomines-fiziologines prielaidas arba sąlygas, tai darosi neaišku, kaip ir kada tik anatominės-fiziologinės sąlygos pereina į psichinę savybę. „Galima neatsisakyti nuo sąvokos „uzuomazgos“, bet reikia jose matyti ne tiek anatomines-fiziologines, kiek psichologines savybes, pirmoje eilėje tas, kurias parodo kūdikis pačioje ankstyvoje veiklos įvaldymo fazėje, o kartais ir suaugęs, dar neužsiėmęs veikla“⁶. Toliau autoriai nurodo, kad užuomazgos — tai tik sugebėjimų elementai, ne tik neišvystyti, bet ir nesujungti į visumą⁷.

Priešingą poziciją užima žinomas tarybinis psichologas A. N. Leontjevas. Labai vertingi ir įdomūs A. N. Leontjevo ir jo bendradarbių darbai, kuriais siekiama formuoti muzikinius gabumus pas žmones, kurių gabumai analitiškai suvokti pagrindinio aukštumo garsus (собственно основной высоты) buvo visiškai neišvystyti. Iškeldamas teiginį, kad specifiniai žmogaus gabumai yra naujai atsiradę ir jie susiformuoja jo individualiame vystymesi, A. N. Leontjevas, nors neneigia įgimtų užuomazgų, bet, mūsų nuomone, sumenkina jų reikšmę. Jis skirsto sugebėjimus į gamtinius ir specifiskai žmogiškus. Gamtiniai žmogaus sugebėjimai, anot A. N. Leontjevo, formuojasi įgimtų užuomazgų pagrindu veiklos procesų vystymosi eigoje. Kitaip formuojasi specifiniai žmogaus sugebėjimai. „Įgimtos užuomazgos tartum „beveidės“ («безлики») istoriškai atsiradusių žmogaus veiklos pavidalų atžvilgiu“⁸. Tuo pačiu įgimtos užuomazgos yra visai kitame santykiyje su specifiniais žmogaus sugebėjimais, negu su gamtiniais sugebėjimais.

Nesiimame giliau nagrinėti, ar teisinga yra skirstyti žmogaus gabumus į gamtinius ir specifinius žmogiškus, nors toks skirstymas atrodo probleminis. Svarbus kitas klausimas: ar įgimti žmogaus ypatingumai yra „beveidžiai“ žmogaus atskiros veiklos sričių atžvilgiu?

Siuolaikinio mokslo pasiekimai įgalina spręsti klausimą apie paveldimumo reikšmę sugebėjimų formavimesi. Mokslas aiškiai patvirtina anatominių-fiziologinių ypatybių paveldimumą. Galima sutikti su amerikiečių mokslininkų Dž. Nillo ir U. Šellio teigimu, jog žmonės žymiai skiriasi

⁵ А. Г. Ковалев, В. Н. Мясичев, Психические особенности человека, т. II, Л., 1960, стр. 60.

⁶ Ten pat, p. 61.

⁷ Ten pat.

⁸ А. Н. Леонтьев, О формировании способностей.— «Вопросы психологии», 1960, № 1, стр. 10.

raumenų išsivystymo atžvilgiu, ir šie skirtingumai, nors iš dalies, paveldimi. „Sutinkami liesi žmonės, kurių raumenys, nepaisant kasdieninės mankštos, lieka silpni ir sudribę. Tuo tarpu pilnesni žmonės, nors ir mažiau mankština, išlaiko savo raumenų jėgą“⁹. Fizinė žmogaus struktūra turi nemažą reikšmę tiems ar kitiems sportiniams sugebėjimams formuotis.

Įgimtas, paveldimas yra žmogaus nervinės veiklos tipas. Iširdamas eksperimentiniu būdu tos veiklos ypatingumus, I. P. Pavlovas sukūrė mokymą apie nervinės veiklos tipus. Anot jo, žmogui ir gyvūnui bendri šie keturi tipai: 1) stiprus, nepusiausviras, kurį apibūdina stiprus jaudinimo procesai ir nepakankamas slopinimas — šis tipas atitinka cholерiko temperamentą; 2) stiprus, pusiausviras, lėtas (jaudinimo procesas gerai balansuojamas slopinimo proceso) — atitinka flegmatiko temperamentą; 3) stiprus, pusiausviras, greitas — atitinka sangviniko temperamentą; 4) silpnas, kurį apibūdina tiek jaudinimo proceso, tiek ir slopinimo proceso silpnumas; dėl silpno nervinių procesų paslankumo yra inertiškas — atitinka melanholiko temperamentą.

Turėdamas galvoje žmogų, Pavlovas dar skyrė tris nervinės veiklos tipus: 1) meninį, kuriame vyrauja vaizdinis-emocinis mąstymas; 2) mąstytojo tipą, kuriame vyrauja atitrauktas-žodinis mąstymas; 3) vidurinį tipą, kuriame vienodai išvystytas tiek vaizdinis-emocinis, tiek ir atitrauktas-žodinis mąstymas.

Tokie yra pagrindiniai nervinės veiklos tipai. Tačiau reikia pažymėti, kad jie retai sutinkami grynu pavidalu. Požymiai, kurie apibūdina nervinės veiklos tipą, — jaudinimo ir slopinimo jėga, jaudinimo ir slopinimo pusiausvyrą ir tų procesų paslankumą, — gali sudaryti įvairiausias kombinacijas. Dar daugiau derinių kyla, kombinuojant nervinių procesų ypatybes, būdingas tiek gyvūnams, tiek žmogui, su nervinės veiklos ypatybėmis, būdingomis tik žmogui¹⁰.

Skirtingi nervinės veiklos tipai turi didelę reikšmę, ne tik formuojant žmonių charakterius, bet ir veikiant gabumus. Antai ten, kur jaudinimo proceso jėga yra stipresnė, gali greit susidaryti patvarūs sąlyginiai refleksai. Nuo jaudinimo ir slopinimo procesų stiprumo priklauso žievės ląstelių darbingumas ir ištvermė, o visa tai, be abejo, veikia ir gabumus. Didelę reikšmę žmogaus sugebėjimų (mokslinių, meninių) vystymuisi turi nervinės veiklos tipai, sutinkami tik visuomenėje. Žmogus, kuriame vyrauja vaizdinis-emocinis mąstymas, turi palankesnes sąlygas vystyti savo meninius sugebėjimus, kaip žmogus, kuriame vyrauja atitrauktas-žodinis mąstymas.

Reikia manyti, kad specifinių sugebėjimų užuomazgos daug kuo priklauso nuo atitinkamų analizatorių. Antai didelis įgimtas regėjimo analizatoriaus juntamumas palankiai veikia dailininko sugebėjimų formavimąsi, klausos analizatoriaus tobulumas — muzikinių gabumų formavimąsi. „Protas, intelektas tam tikru laipsniu priklauso nuo... smegenų sandaros bruožų visumos, makro- ir mikrostruktūrų ypatybių santykio, citoarchitektonikos, kraujo tiekimo, medžiagų apykaitos“¹¹.

Tiek žmogaus, tiek ir gyvūnų įgimti yra instinktai, besąlyginiai refleksai.

Galima teigti, kad besąlyginiai refleksai veikia sąlyginių refleksų sudarymą. Laikinas sąlyginio reflekso ryšys susidaro didžiųjų pusrutulių

⁹ Дж. Нилл и У. Шэлл, *Наследственность человека*, М., 1958, стр. 25.

¹⁰ Vakarų Vokietijos filosofas ir psichologas G. Kaifka skiria optinį, akustinį ir motorinį tipus, nukreiptą į vidų ir nukreiptą į išorę tipus. Galima skirstyti tipus pagal skirtingus teorinius ir praktinius interesus ir t. t. Žr. *Gustav Kaifka, Was sind Rassen*, München, 1949, S. 125.

¹¹ А. Б. Коган, *Основы физиологии высшей нервной деятельности*, М., 1959, стр. 74.

žievėje tarp žievinių analizatoriaus ląstelių, kuriame atsiranda jaudinimas, sukeliamas sąlyginio dirgiklio, ir žievinių ląstelių, atstovaujančių besąlyginį refleksą. Šiuo metu mokslininkai nurodo, jog požievinė sritis, kur esti besąlyginių refleksų mechanizmas, veikia žievinę sritį, kurioje susidaro sąlyginiai refleksai¹². Iš viso nėra sąlyginių refleksų, kurie nepriklausytų nuo besąlyginių.

Pripažindamas paveldimumo reikšmę, marksizmas-leninizmas pabrėžia lemiamą aplinkos vaidmenį gabumų susiformavime.

Kad teisingai išspręstume klausimą apie paveldimumo ir aplinkos vaidmenį sugebėjimų formavimesi, turime išaiškinti, kas tai yra sugebėjimai.

Visi tarybiniai psichologai pripažįsta, jog sugebėjimai — tai viena *psichinių* asmenybės savybių. Norint teisingai išaiškinti, ar sugebėjimai yra paveldimi, lemiamą reikšmę, mūsų nuomone, kaip tik ir turi ta tarybinių psichologų pripažinta tiesa, jog *sugebėjimai yra psichinė savybė*. Aiškumo dėlei galima nurodyti eilę sugebėjimų apibrėžimų, sutinkamų tarybinėje psichologinėje literatūroje. Pavyzdžiui, knygoje „Psichologija“ (vadovėlis pedagoginiams institutams) rašoma: „*Sugebėjimais vadinamos tokios psichinės asmens savybės, kurios sudaro sąlygą sėkmingai atlikti tam tikrų rūšių veiklą*“¹³.

Panašiai sugebėjimus apibūdina A. G. Kovaliovas ir V. N. Miasiščevas (kurie kartu pripažįsta sugebėjimuose ir paveldimąją dalį): „*Sugebėjimas yra atitikimas tarp veiklos reikalavimų ir nervinių-psichinių žmogaus savybių komplekso, užtikrinančio aukštą kiekybinį-kokybinį produktyvumą ir jo veiklos augimą*“¹⁴.

Pripažindami, kad sugebėjimai yra psichinė savybė, turime toliau išsiaiškinti, kas sudaro psichikos esmę.

Psichikos esmės klausimu, atrodo, tarybinių mokslininkų tarpe irgi esama bendros nuomonės, kuri nepanaikina nuomonių skirtumų atskirų tos problemos klausimų sprendime. Pagal bendrai pripažintą tarybiniame moksle nuomonę psichinė veikla susijusi su laikinų, naujų, neįgimtų sąlyginių refleksų susidarymu. Įgimtieji besąlyginiai refleksai dar nesudaro psichinės veiklos. Jeigu, pavyzdžiui, nagrinėsime kūdikį, tai galime pasakyti, kad jo sugebėjimas pažinti motiną priklauso psichinei veiklai. Bet mes nepavadinsime psichine veikla automatinio žindymo akto.

Tarybinėje literatūroje sprendžiamas klausimas apie pradinės psichikos formas. A. N. Leontjevas sieja pojūčių kilmę su sąlyginių refleksų atsiradimu. Pavyzdžiui, varlė pakreipia savo kūną į pusę, iš kur girdisi tylus šlamėjimas, nes šlamėjimą sukelia, pavyzdžiui, vabzdžiai, kuriais varlė minta. Šiuo atveju varlės pojūtis susijęs su sąlyginio reflekso, laikino ryšio susidarymu. „Egzistuoja perėjimo procesas nuo paprasčiausios gyvybės formos, apsiribojančios tik tiesioginiais, besąlyginiais santykiais, į gyvybę, kuri turi savyje sąlyginius, signalinius santykius... Tai ir sudaro jutimiškumo kilmės problemą“¹⁵.

Apie psichinės veiklos kaip sąlyginių refleksų susidarymo procesą kalba paskutiniu metu išleisti psichologijos ir aukštosios nervinės veiklos fiziologijos vadovėliai. Antai, mūsų cituotame psichologijos vadovėlyje (p. 16) rašoma: „Bet kuriai psichinės veiklos, kaip smegenų veiklos, rūšiai *laikinis nervinis ryšys yra pagrindinis fiziologinis mechanizmas*“. Dar aiškiau tuo klausimu rašo A. B. Koganas: „*Psichinė nervų sistemos funkcija reiškiasi naujų elgimosi formų kūrimu, naujų santykių su*

¹² Ten pat, p. 104.

¹³ Psichologija, V., 1960, p. 460.

¹⁴ A. Г. Ковалев, В. Н. Мясищев, Психические особенности человека, т. II, стр. 60.

¹⁵ А. Н. Леонтьев, Проблемы развития психики, М., 1959, стр. 127.

*aplinkiniu pasauliu nustatymu. Likusios daugiau paprastos nervų sistemos funkcijos reiškiasi įgimtomis elgimosi formomis*¹⁶. Vadinasi, A. B. Koganas skiria neįgimtą psichinę veiklą, kuria kuriamos *naujos* elgimosi formos, *nauji* santykiai su aplinkiniu pasauliu, nuo įgimtų elgimosi formų, kurios neįeina į psichinę veiklą. Ir toliau autorius rašo: „Psichinės nervų sistemos funkcijas vykdo sąlyginiai refleksai, iš kurių ir susidaro aukštoji nervinė veikla“¹⁷.

Iš viso to, kas aukščiau pasakyta, išplaukia aiški išvada: jei sugebėjimai yra psichinės veiklos savybė, o psichinę veiklą vykdo sąlyginiai refleksai, kurie nėra įgimti, bet susidaro individualaus gyvenimo eigoje, tai ir sugebėjimus vykdo sąlyginiai refleksai, laikini ryšiai galvos smegenų žievėje. *Vadinasi, sugebėjimai nėra paveldimi ir jie formuojasi individualaus žmogaus gyvenimo bėgyje.*

Ši išvada rodo, kad kiekvienas žmogus turi neribotas galimybes vystyti savo sugebėjimus. Kiekvienas normalus vaikas, ar tai baltos, ar juodos, ar kitos rasės, ar tai rusas, ar tai lietuvis, ar vokiečių, ar tai berniukas, ar mergaitė turi galvos smegenyse gatavus veikti apie 15 milijardų nervinių ląstelių, užtikrinančių begalinės daugybės sąlyginių refleksų susidarymą ir tuo pačiu įgalinančių žmogų visapusiškai išvystyti savo sugebėjimus. Ši išvada griauna rasistų, eugenikų ir socialdarvinistų prasimanymus apie „aukštesnių“ rasių sugebėjimų pranašumą, lyginant su „žemesnėmis“ rasėmis, išnaudotojiškų klasių,— lyginant su darbo žmonių sugebėjimais, vyrų,— lyginant su moterų sugebėjimais. Ši išvada pagaliau parodo didžiulę auklėjimo ir kartu auklėjamojo įtempto darbo reikšmę, vystant sugebėjimus.

Lemiamas aplinkos vaidmuo sugebėjimų susiformavime pasireiškia ir tuo, kad dėl jos poveikio gali pakisti žmogaus paveldimosios savybės. Nervinės sistemos tipas nėra nekintamas, o gali pasikeisti žmogaus gyvenimo sąlygų ir veiklos įtakoje. „Pavyzdžiui, nuolatinė ir atkakli aktyvaus slopinimo procesų treniruotė gali nustelbti jaudinimo procesų vyravimą cholерikų tarpe ir skatinti abiejų žievinių procesų pusiausvyrą“¹⁸. Aštrūs nerviniai sutrikimai gali sukelti gyvūne, turinčiame nervinės veiklos sangviniko tipą, melancholinio temperamento bruožus.

Reikia pažymėti, kad nors temperamento ypatybės turi įtakos protiniam darbui, tačiau jos nenulemia žmogaus protinio vystymosi galimybių, laimėjimų, įsisavinant žinias. Kaip rodo tarybinio psichologo N. Leiteso darbai, trys moksleiviai, kurie žymiai skyrėsi pagal nervinės veiklos tipus, vis dėlto pasiekė aukštus mokymosi rodiklius ir visi baigė mokyklą aukso medaliais. Tipų skirtingumai atsispindėjo medžiagos įsisavinimo būduose, individualių pergyvenimų ypatybėse, bet neatsispindėjo bendrame protinių sugebėjimų lygyje. N. Leitesas padarė išvadą, kad vaikų žymių sugebėjimų paslaptis — ypatingas palinkimas dirbti, nenutrūkštamas potraukis užsiimti kuo nors, sukeliąs ankstyvą bendrą protinių sugebėjimų suklestėjimą.

Šiuolaikinis mokslas jau turi nemažą duomenų, bylojančių apie aukštosios nervinės veiklos pagrindo, t. y. paveldimų refleksų, įgimto elgimosi kitimą. Didelį vaidmenį instinktų kitime vaidina galingas žmogaus kišimasis į gamtinius procesus. Tarp sąlyginių ir besąlyginių refleksų nėra neperžengiamos sienos, o esti perėjimai. Tarybiniai fiziologai skiria sąlyginius refleksus į dirbtinius ir gamtinius. Pastarieji, t. y. gamtiniai, žymiai greičiau susidaro ir, palyginti su dirbtiniais, jau tampa įgimtais. Gamtiniai refleksai sudaro pereinamąją grandį tarp dirbtinių sąlyginių

¹⁶ A. B. Коган, Основы физиологии высшей нервной деятельности, стр. 30—31.

¹⁷ Ten pat, p. 31.

¹⁸ Б. С. Лукьянов, Здоровье, работоспособность, долголетие, М., 1958, стр. 21.

refleksų ir besąlyginių refleksų. Pirmieji turi labai savotišką pobūdį. „Jie palieka signaliniai, bet kartu jie tampa įgimtais“¹⁹. Pavyzdžiui, jeigu po lizdu, kuriame guli tik ką išriedėję iš kiaušinio koviukai, garsiai susuksime k. rrra, kaip šaukia kovai, tai visi paukšteliai staiga pašoks ir remdamiesi sparneliais, iš visų jėgų išties aukštyn galvutes su plačiai atvertais snapeliais. Nesunku atspėti, kad dirgiklis k. rrra signalizuoja tėvų atskridimą. Jeigu keletą kartų pakartosime šį signalą, kurio betgi nelydės tėvų atskridimas, tai paukštelių reakcija užges. Bet po kurio laiko ji vėl atsistato. Tai signalinis, bet įgimtas refleksas, besiskiriantis nuo sąlyginio reflekso.

III

Marksizmo klasikai numatė kokybinį šuolį žmonių sugebėjimų raidoje po socialistinės revoliucijos. Marksas ir Engelsas pažymėjo, kad dėl darbo pasidalijimo sugebėjimai koncentruojasi atskiruose žmonėse ir nuslopunami plačiose masėse. Tokia sugebėjimų koncentracija atskiruose individuose ir jų nuslopinimas masėje yra būdingi kapitalizmui. Tuo tarpu stambiosios pramonės prigimtis sąlygoja darbo kitimą, visapusišką darbininko paslankumą. Stambioji pramonė reikalauja pakeisti darbininką, vykdančią tik vieną atskirą funkciją, visapusiškai išvystytais individais, kurie sugeba dirbti įvairius darbus. Toks reikalavimas įgyvendinamas tik socialistinėje visuomenėje, kur sudarytos visos būtinos sąlygos visų žmonių dvasiniam ir fiziniam išsivystymui. „Visapusiško asmenybės vystymosi sąlygos,— nurodoma TSKP Programoje,— susidaro istorinių socialinių iškovojoimų dėka — išsivadavus nuo išnaudojimo, nedarbo ir skurdo, nuo diskriminavimo pagal lyties, kilmės, tautybės, rasės požymius. Kiekvienam visuomenės nariui yra suteiktos lygios galimybės kūrybiškai dirbti ir lavintis... Kiekvienam garantuojamas lygus ir laisvas darbo ir specialybės pasirinkimas, atsižvelgiant į visuomenės interesus. Trumpėjant laikui, skirtam materialinei gamybai, išsiplečia galimybės vystyti sugebėjimus, gabumus, talentus gamybos, mokslo, technikos, literatūros ir meno srityje“²⁰.

Visuomenės istorijoje mes galime atžymėti atskirus laikotarpius, kai neįžymi žmonių dalis buvo visapusiškai išvystyta. Toks laikotarpis būdingas vergovinei santvarkai, kurioje negausi viešpataujančiosios klasės dalis visapusiškai vystė savo dvasinius sugebėjimus ir, iš dalies, ir fizinius. Vergovės laikotarpiu dar nebuvo atskirų mokslų. Visi mokslai įėjo į filosofiją. To laikotarpio filosofai (Aristotelis, Demokritas ir kt.) buvo visapusiškai išsilavinę, apginkluoti to meto žinių visuma. Tačiau tokie visapusiškai išvystyti žmonės sudaro neįžymią mažumą to meto nemokšiško jūroje. Įvairių sugebėjimų derinimą atskirose asmenybose duoda mums Atgimimo epocha. Ji pagimdė dvasios milžinus, nutiesusius kelius į daugelį visuomenės kultūros šakų. Pavyzdžiui, Leonardas da Vinči jungė savyje menininko meistriškumą, filosofo gilumą ir drąsiai išradėjo, konstruktoriaus mintį. Tačiau tokių visapusiškai išsilavinusių žmonių buvo labai mažai, ir pati Atgimimo epocha tęsėsi neilgai. Kokybinis šuolis sugebėjimų raidoje socializmo ir komunizmo epochoje yra, visų pirma, tai, kad sugebėjimų vystymas nebus saujelės išrinktųjų monopolis, o apims visus visuomenės narius. Antra, socializmas ir komunizmas užtikrina tolygiai augantį visų visuomenės narių visapusiškų sugebėjimų vystymą vis greitėjančiais tempais. Komunistinė visuomeninė-ekonominė formacija paima geriausius bruožus, būdingus ankstesnėms formacijoms,—

¹⁹ А. Б. Коган, Основы физиологии высшей нервной деятельности, стр. 257.

²⁰ ТСКР XXII suvažiavimo medžiaga, V., 1962, p. 358.

visapusišką žmogaus išsivystymą ir sugebėjimų koncentraciją atskiruose individuose. Jeigu pagrindinė sugebėjimų vystymosi ypatybė išnaudotojiškoje visuomenėje yra jų slopinimas masėse, tai komunistinės visuomenės ypatybė yra sudarymas palankiausių sąlygų, kad visų gyventojų sugebėjimai galėtų visapusiškai išsivystyti. Komunistinės visuomenės bruožai jau ryškūs ir mūsų dienomis — išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu. Mūsų šalyje milijoninės darbo žmonių masės dalyvauja meninėje saviveikloje, vystydamos savo muzikinius, sceninius, choreografinius sugebėjimus. Pavyzdžiui, Tarybų Lietuvoje kas dvyliktas respublikos žmogus dalyvauja meninėje saviveikloje. 1960 metų respublikinei liaudies meno parodai ruošėsi daugiau kaip 6000 menininkų. Milijoninės masės dalyvauja visose sporto rūšyse, keldamos savo sportinį meistriškumą ir vystydamos sportinius sugebėjimus. Milijonai tarybinių žmonių aktyviai dalyvauja visuomeninėse organizacijose, vadovauja ūkinei ir kultūrinei statybai ir tuo keliu vysto savo organizacinius sugebėjimus. Milijonai darbininkų, kolūkiečių, inteligentinio darbo atstovų įkūnija savo kūrybinius sugebėjimus. Vis daugėja tarybinių žmonių, harmoningai derinančių sugebėjimus darbe su sportiniu meistriškumu, dalyvavimu saviveikloje. Kartu Tarybų Sąjungoje yra žymių mokslininkų, sporto meistrų, meno darbuotojų, kuriuose vienas kuris nors sugebėjimas sukonzentruotas daugiau, negu kituose individuose.

TSKP Programa iškėlė kaip praktinį uždavinį visokeriopai vystyti tarybinių žmonių gabumus. Planingas komunistinės visuomenės kūrimas reikalauja sąmoningų, įvairiapusiškai išsilavinusių, kultūringų ir apsišvietusių žmonių, sugebančių dirbti protinį ir fizinį darbą, taikyti praktiniame darbe teorines žinias, įvaldyti ir vystyti techniką. Didžiulę reikšmę, ruošiant visapusiškai išsilavinusius žmones, turi įstatymas apie mokyklos ryšio su gyvenimu sustiprinimą ir apie tolesnį liaudies švietimo išvystymą TSR Sąjungoje. Šis įstatymas įgalins ne tik išvystyti fizines individų jėgas, praktinius įgūdžius, bet ir visiškai formuoti dvasinius gabumus, talentus.

Didelę reikšmę, vystant tarybinių žmonių sugebėjimus, turi tolesnis demokratijos augimas, vis didesnio žmonių skaičiaus aktyvus dalyvavimas valstybės valdyme, visuomeninių organizacijų vadovavime.

Teisingas problemos apie aplinkos ir paveldimumo vaidmenį sugebėjimų formavimesi sprendimas padeda sėkmingai vykdyti partijos iškeltą svarbų uždavinį — visapusiškai išvystyti žmonių sugebėjimus.

Kauno Medicinos institutas
Filosofijos katedra

Įteikta
1963 m. gruodžio mėn.

РОЛЬ НАСЛЕДСТВЕННОСТИ И СРЕДЫ В ФОРМИРОВАНИИ СПОСОБНОСТЕЙ

И. ЗАКСАС

Резюме

В статье разбираются бытующие в настоящее время взгляды советских психологов (А. Г. Ковалева, В. Н. Мясищева, А. Н. Леонтьева) на роль наследственности и среды в формировании способностей.

Современная наука не отрицает роли наследственных факторов в формировании психических свойств человека, в том числе — в формировании способностей. Наследуются анатомо-физиологический аппарат,

тип нервной деятельности, безусловные рефлексy, инстинкты, которые влияют на формирование способностей.

Признавая роль наследственности, марксизм подчеркивает решающую роль социальной среды в формировании способностей. Способность является одним из психических свойств человека, психическая же деятельность человека неразрывно связана с образованием временных нервных связей — условных рефлексов. Следовательно, способности не врождены и формируются в ходе индивидуальной жизни, активной деятельности человека, под воздействием социальной среды.

Капитализм по существу не в состоянии разрешить проблему всестороннего развития способностей всех членов общества. Это под силу разрешить лишь социалистическому обществу, создающему полноценные условия гармоничного развития всесторонних способностей личности.